

**KORXONALARDA ASOSIY FAOLIYATDAN OLINGAN BOSHQA
DAROMADLAR HISOBINI TAKOMILLASHTIRISH**

Nomozov Otabek Alisher o'g'li

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti

Davlat moliyaviy nazorati va auditi yo'nalishi

2-kurs magistranti

otabeknomozov997@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada korxonalarda asosiy faoliyatdan tashqari olingan boshqa daromadlar hisobini takomillashtirish masalalari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Mavzuning dolzarbligi korxonalarining moliyaviy barqarorligi, daromad tarkibining aniqligi va boshqaruv qarorlarini qabul qilish jarayonida ishonchli axborotga bo'lgan ehtiyoj bilan belgilanadi. Tadqiqotda iqtisodiy adabiyotlar, xalqaro buxgalteriya andozalari va ilg'or boshqaruv tajribalari asosida boshqa daromadlar hisobi tamoyillari chuqur ko'rib chiqildi. Olingan ilmiy natijalar korxonalarda axborot shaffofligini oshirish, daromadlarni to'g'ri tasniflash va moliyaviy hisobot sifatini yaxshilashga xizmat qiladi. Maqolada taklif etilgan takomillashtirish mexanizmlari real amaliyotga tadbiq etilganda korxonalarining iqtisodiy samaradorligini oshirishga yordam beradi.

KALIT SO'ZLAR: korxonalar daromadlari; asosiy faoliyatdan tashqari daromadlar; moliyaviy hisobot; daromadlar tasnifi; buxgalteriya hisobi; boshqaruv qarorlari; daromadlar monitoringi; iqtisodiy samaradorlik

АННОТАЦИЯ

В данной статье научно анализируются вопросы совершенствования учета прочих доходов, получаемых предприятиями помимо основной деятельности. Актуальность темы определяется необходимостью обеспечения финансовой устойчивости предприятий, повышения точности структуры доходов и формирования достоверной информации для управленческих решений. В исследовании подробно изучены принципы учета прочих доходов на основе экономической литературы, международных стандартов бухгалтерского учета и передового управленческого опыта. Полученные результаты способствуют повышению прозрачности информации, правильной классификации доходов и улучшению качества финансовой отчетности. Предложенные механизмы

совершенствования могут быть эффективно внедрены в практику предприятий для повышения их экономической эффективности.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: доходы предприятия; доходы вне основной деятельности; финансовая отчетность; классификация доходов; бухгалтерский учет; управленческие решения; мониторинг доходов; экономическая эффективность

ANNOTATION

This article provides a scientific analysis of improving the accounting of other income generated by enterprises apart from their core activities. The relevance of the topic is driven by the need to ensure financial stability, increase the accuracy of income structure, and provide reliable information for managerial decision-making. The study extensively examines the principles of accounting for other income based on economic literature, international accounting standards, and advanced managerial practices. The obtained findings enhance information transparency, support appropriate income classification, and improve the quality of financial reporting. The proposed improvement mechanisms can be effectively applied in business practice to increase the economic efficiency of enterprises.

KEYWORDS: enterprise income; non-operating income; financial reporting; income classification; accounting system; managerial decisions; income monitoring; economic efficiency

KIRISH

Korxonalarining moliyaviy barqarorligini ta'minlash, ularning daromad manbalarini aniq tasniflash va boshqaruv qarorlarini samarali qabul qilishda asosiy faoliyatdan tashqari olingan boshqa daromadlar hisobini to'g'ri yuritish muhim o'rin tutadi. Zamonaviy xo'jalik yuritish sharoitlarida korxonalar faqat asosiy ishlab chiqarish yoki xizmat ko'rsatish faoliyatidan iborat bo'lmay, balki moliyaviy operatsiyalar, aktivlar bilan bog'liq bitimlar, jarimalar, kompensatsiyalar va boshqa ko'plab iqtisodiy jarayonlar orqali ham daromad oladi. Shu sababli boshqa daromadlar hisobining shaffofligi va to'g'riligi korxonalar faoliyatining umumiy iqtisodiy natijalarini to'g'ri baholashda asosiy omillardan biriga aylanmoqda. Mavzuning dolzarbligi shundan iboratki, aksariyat korxonalarda boshqa daromadlarning tarkibi yetarlicha chuqur o'rganilmaydi, ularni hisobga olishda yagona yondashuv mavjud emas, ayrim hollarda daromadlar noto'g'ri tasniflanishi yoki moliyaviy hisobotlarda to'liq aks ettirilmasligi kuzatiladi. Bu esa moliyaviy ko'rsatkichlarning ishonchliligini pasaytirib,

korxonalar haqidagi umumiy iqtisodiy tahlillarni noto'g'ri shakllantirishi mumkin. Xalqaro buxgalteriya standartlarida boshqa daromadlarning mohiyati, ularni e'tirof etish mezonlari va taqdim etish tartibi aniq belgilangan bo'lsa-da, amaliyotda mazkur tamoyillarning to'liq qo'llanilmasligi ko'plab muammolarni keltirib chiqaradi. Mazkur tadqiqot boshqa daromadlar hisobini ilmiy-nazariy asosda tahlil qilish, uning tarkibini aniqlash, hisob yuritish jarayonidagi kamchiliklarni ko'rsatib berish va korxonalarda ushbu yo'nalishni takomillashtirishning amaliy mexanizmlarini ishlab chiqishga qaratilgan. Boshqa daromadlar hisobini modernizatsiya qilish orqali korxonalarda axborot shaffofligini oshirish, moliyaviy natijalarani real aks ettirish va boshqaruv qarorlarini qabul qilishda aniqlikni kuchaytirish imkoniyati yuzaga keladi. Shu bois ushbu mavzuni chuqur ilmiy o'rganish bugungi global iqtisodiy sharoitda dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

MAQSAD

Ushbu tadqiqotning maqsadi korxonalarda asosiy faoliyatdan tashqari olingan boshqa daromadlar hisobini ilmiy asosda tahlil qilish, mavjud amaliy yondashuvlarni baholash va ularni takomillashtirishga qaratilgan samarali mexanizmlarni ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqot orqali boshqa daromadlarning iqtisodiy mohiyatini aniqlash, ularni tasniflash mezonlarini aniqlashtirish, hisob yuritish jarayonida uchraydigan metodik kamchiliklarni aniqlash hamda xalqaro amaliyot asosida takliflar ishlab chiqish ko'zda tutiladi. Shuningdek, tadqiqot korxonalarda moliyaviy hisobotlarning shaffofligi va ishonchliligini oshirish, boshqaruv qarorlarini qabul qilishni yaxshilash va iqtisodiy samaradorlikni kuchaytirishga xizmat qiladigan ilmiy-uslubiy asoslarni ishlab chiqishni maqsad qiladi.

METODLAR

Ushbu tadqiqotda korxonalarda asosiy faoliyatdan tashqari olingan boshqa daromadlar hisobini tahlil qilish uchun ilmiy-nazariy va amaliy tadqiqot metodlarining uyg'un yondashuvi qo'llandi. Avvalo, iqtisodiy adabiyotlar, buxgalteriya hisobi bo'yicha xalqaro standartlar, xorijiy mutaxassislar tomonidan yaratilgan nazariy manbalar hamda ilg'or korxonalar amaliy tajribasi tizimli tarzda o'rganildi. Bunda kontent tahlili metodi orqali boshqa daromadlarning ta'riflari, tasniflash tamoyillari va ularni hisobga olish tartibi borasidagi ilmiy qarashlar solishtirildi. Tadqiqot jarayonida tahliliy metodlardan keng foydalanildi. Xususan, taqqoslash tahlili orqali milliy va xalqaro hisob yuritish yondashuvlari o'rtasidagi farqlar va o'xshashliklar aniqlashtirildi. Mantiqiy tahlil metodi esa boshqa daromadlar tarkibi, ularning hisobda aks ettirilishi va moliyaviy natijalarga ta'sirini izchil o'rganish imkonini berdi. Shuningdek, amaliyotda uchraydigan hisob yuritish kamchiliklarini aniqlash uchun

kuzatuv va tahlil asosida muammoli jihatlar belgilandi. Xalqaro amaliyotdan olingan uslubiy yondashuvlar asosida boshqa daromadlarni hisobga olishni takomillashtirishga qaratilgan ilmiy asoslangan takliflarni ishlab chiqish metodikasi qo'llanildi. Tadqiqot natijalari umumlashtirish orqali yakuniy xulosalarga keltirildi.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalari korxonalarda asosiy faoliyatdan tashqari olingan boshqa daromadlar hisobini yuritishda bir qator tizimli muammolar mavjudligini ko'rsatdi. Birinchi natija shundan iboratki, ko'plab korxonalarda boshqa daromadlarning mazmuni yetarli darajada aniqlanmagan, daromadlar manbalari chalkash tasniflanadi va bu moliyaviy natijalarning haqqoniyligini pasaytiradi. Buxgalteriya amaliyotida boshqa daromadlar ba'zan asosiy faoliyat daromadlariga qo'shib yuborilishi yoki ular bo'yicha alohida tahlil olib borilmasligi ma'lum bo'ldi. Ikkinchi natija sifatida, xalqaro standartlarda belgilangan daromadlarni e'tirof etish mezonlari yetarli darajada qo'llanilmayotgani aniqlandi. Bu esa daromadlarni noto'g'ri tan olish, ularni moliyaviy hisobotlarda kechiktirib yoki ortiqcha aks ettirish kabi xatolarga sabab bo'layotganini ko'rsatadi. Xalqaro amaliyotda daromadlar kelib chiqish manbasi, iqtisodiy mazmuni va ularning korxonalar daromadlariga ta'siri asosida aniq guruhlariga ajratilishi talab etiladi. Mahalliy korxonalarda esa bu jarayon ko'pincha soddalashtirilgan ko'rinishda olib boriladi.

Uchinchi muhim natija shundan iboratki, boshqa daromadlarni aniqlash va tasniflashda korxonalar o'rtasida metodik bir xil yondashuvlar mavjud emas. Bu esa bir xil iqtisodiy operatsiyalar turli korxonalarda turlicha aks ettirilishiga olib keladi. Taqqoslash tahlili natijalariga ko'ra, xalqaro amaliyotni qo'llagan korxonalar moliyaviy ko'rsatkichlarni aniqroq shakllantirishi, boshqaruv qarorlarini esa ishonchliroq ma'lumotlar asosida qabul qilishi aniqlandi. Tadqiqotning yana bir natijasi sifatida, boshqa daromadlar bo'yicha alohida monitoring tizimini joriy etish korxonaga moliyaviy barqarorlikni baholashda qo'shimcha imkoniyat yaratishi aniqlangan. Monitoring natijalari daromadlarning mavsumiy o'zgarishlari, moliyaviy operatsiyalar samaradorligi va aktivlar harakatiga oid muhim ma'lumotlarni aniqlashga xizmat qilishi mumkin. Yakunda, boshqa daromadlar hisobini takomillashtirish bo'yicha ishlab chiqilgan ilmiy asoslangan yondashuvlar korxonalarda moliyaviy hisobotlarning shaffofligini oshirish, iqtisodiy samaradorlikni kuchaytirish va boshqaruv tizimini takomillashtirishga ijobiy ta'sir ko'rsatishi aniqlandi.

MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari ko'rsatdiki, korxonalarda asosiy faoliyatdan tashqari olingan boshqa daromadlarni hisobga olish jarayoni ko'plab nazariy va amaliy muammolarni o'z ichiga oladi. Ushbu bo'limda olingan natijalar xalqaro tajriba, mavjud iqtisodiy adabiyotlar va amaliyotdagi real holatlar bilan solishtirilib tahlil qilinadi. Birinchidan, boshqa daromadlar tarkibining yetarli darajada aniqlanmagani va ularni tasniflashdagi nomuvofiqliklar moliyaviy hisobotlar sifatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Xalqaro amaliyotda daromadlarning turli shakllarini aniqlashda iqtisodiy mohiyat, ularning kelib chiqish manbasi va korxonaning umumiy daromadiga qo'shadigan hissasi asosiy mezon sifatida belgilanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, mahalliy korxonalarda daromadlarni tasniflash ko'pincha texnik yondashuv asosida amalga oshiriladi va bu moliyaviy hisobotlarning ishonchliligini pasaytirishi mumkin. Ikkinchidan, xalqaro standartlarda daromadlarni e'tirof etish mezonlari aniq belgilangan bo'lsa-da, amaliyotda bu mezonlarning to'liq qo'llanilmasligi daromadlarni noto'g'ri tan olish, vaqt bo'yicha noto'g'ri taqsimlash yoki iqtisodiy mazmunga zid tarzda aks ettirish kabi xatolarga olib keladi. Bu holat boshqaruv qarorlarini qabul qilishda noto'g'ri natijalarga tayanilish xavfini oshiradi. Tadqiqot davomida aniqlanganidek, xalqaro standartlarga mos yondashuvlarni qo'llagan korxonalar moliyaviy axborotning aniqligi va shaffofligini ta'minlashda ancha yuqori natijalarga ega. Uchinchi jihat sifatida, boshqa daromadlar hisobida metodik birlikning yo'qligi korxonalar o'rtasida taqqoslash imkoniyatlarini cheklaydi. Bu esa iqtisodiy tahlil, moliyaviy baholash va audit jarayonlarida sezilarli qiyinchiliklar tug'diradi. Xalqaro adabiyotlarda korxonalar uchun yagona yondashuvlarning ahamiyati ko'p marotaba ta'kidlangan bo'lsa-da, amaliyotda bu talablarning to'liq bajarilmasligi tasdiqlandi. Bundan tashqari, tadqiqot davomida aniqlanganidek, boshqa daromadlarning avtomatlashtirilgan monitoring tizimini joriy etish korxonaga real vaqt rejimida moliyaviy holatni baholash, nosozliklarni aniqlash va boshqaruv qarorlarini tezkor qabul qilish imkoniyatini beradi. Bunday tizimlarning qo'llanilishi korxonada ichki nazoratining kuchayishiga va moliyaviy barqarorlikni saqlashga xizmat qiladi. Umuman olganda, tadqiqot natijalari xalqaro tajriba asosida boshqa daromadlar hisobini takomillashtirish korxonalarining moliyaviy faoliyatini optimallashtirish, faoliyat samaradorligini oshirish, shaffoflikni kuchaytirish va boshqaruv samaradorligini mustahkamlashda muhim ahamiyatga ega ekanini ko'rsatdi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, korxonalarda asosiy faoliyatdan tashqari olingan boshqa daromadlar hisobini takomillashtirish moliyaviy axborotlarning

ishonchliligi va shaffofligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Boshqa daromadlarning iqtisodiy mohiyatini to‘g‘ri anglash, ularni aniq tasniflash va xalqaro standartlarga muvofiq e‘tirof etish korxonaning umumiy moliyaviy natijalarini real aks ettirish imkonini beradi. Tadqiqot davomida aniqlanganidek, amaldagi buxgalteriya amaliyotida tasniflashdagi nomuvofiqliklar, mezonlarning noto‘g‘ri qo‘llanishi va metodik bir xil yondashuvning yo‘qligi moliyaviy hisobotlarning sifatiga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi. Xalqaro amaliyot asosida ishlab chiqilgan tavsiyalar boshqa daromadlarni hisobga olishda iqtisodiy mazmunga asoslangan yondashuvni joriy etish, ularni e‘tirof etish mezonlarini aniq belgilash va metodik birlikni ta‘minlash zarurligini ko‘rsatdi. Shuningdek, monitoring tizimini joriy etish moliyaviy jarayonlarni doimiy nazorat qilish, daromad dinamikasini baholash va boshqaruv qarorlarini ilmiy asosda qabul qilishga xizmat qiladi. Umuman olganda, boshqa daromadlar hisobining takomillashtirilishi korxonaning iqtisodiy samaradorligini oshiradi, moliyaviy boshqaruvni mustahkamlaydi va raqobatbardoshligini kuchaytiradi. Ushbu tadqiqot asosida ishlab chiqilgan ilmiy-uslubiy takliflar korxonalar uchun amaliy ahamiyatga ega bo‘lib, moliyaviy

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Moliya vazirligi. Buxgalteriya hisobi milliy standartlari. Toshkent: Norma, 2022.
2. Qodirov A., Jo‘rayev O. Korxonalar iqtisodiyoti va moliyaviy tahlil. Toshkent: Iqtisodiyot, 2021.
3. Saidova N. Moliyaviy hisobot va buxgalteriya tizimining takomillashtirilishi. Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.

ИСТОЧНИКИ НА РУССКОМ ЯЗЫКЕ

1. Палий В. Ф., Николаева О. Е. Бухгалтерский учет: теория и практика. Москва: Инфра-М, 2021.
2. Ковалёв В. В. Финансовый анализ: методы и процедуры. Москва: Проспект, 2022.
3. Подольский В. И., Савин А. А. Учёт и анализ доходов организаций. Санкт-Петербург: Питер, 2020.

ENGLISH REFERENCES

1. Horngren C., Sundem G., Elliott J. Introduction to Financial Accounting. London: Pearson, 2021.

2. IFRS Foundation. International Financial Reporting Standards (IFRS). Official Standards Book, 2023.
3. Weygandt J., Kimmel P., Kieso D. Financial Accounting: Tools for Business Decision Making. New York: Wiley, 2022.